

ONVERWACHTE KANSEN EN MOGELIJKHEDEN

Nieuwe visie op het herstel van landschappen

Al jaren is sprake van een teruggang in de traditionele landbouw in Nederland. Met name de normale grondgebonden landbouw bevindt zich in een crisis. Door concurrentie met andere landen in de Europese gemeenschap, lage lonen landen, de strengere regelgeving ten aanzien van voedselveiligheid en zo meer is de concurrentiepositie van de Nederlandse boerenstand afgenomen. Wanneer het gaat om het op niveau houden van de landbouwproductie, zet de regering in op het ontwikkelen van een aantal hightech agro-industriegebieden dan wel 'Green ports', zoals de Nota Ruimte dat noemt, op enkele plaatsen in ons land. Voor het overig landbouwareaal hanteert de nota het begrip 'vitaal platteland'. Wat 'vitaal platteland' precies inhoudt en hoe het in de praktijk moet worden uitgewerkt, blijft onduidelijk. Wim Lavooij, Barbara van Dijk en Rob Hendriks delen hun gedachten en ervaringen.

Stedenbouwkundige Wim Lavooij kijkt rusteloos naar de boomgaard in zijn achtertuin, een relict van het agrarisch verleden. "De landbouwpolitiek van de laatste jaren betekent voor een groot deel van de traditionele boeren dat zij in problemen zijn geraakt. Het inkomen is de laatste jaren onder druk komen te staan en de onzekerheid en de slechte vooruitzichten maakt opvolging onzeker en soms onwaarschijnlijk. Feitelijk wordt men gedwongen door te boeren, terwijl het vermogen langzaam vermindert. Vaak zit het pensioen volledig in het bedrijf en betekent stoppen of faillissement dat het pensioen geheel of deels verloren gaat. In de afgelopen jaren hebben provincies beleid opgezet voor een vitaal platteland en om boeren in reconstructiegebieden te kunnen saneren. Hoe kleurrijk dit beleid ook wordt gebracht," vervolgt Lavooij, "rood voor rood of rood voor groen. Dit beleid blijkt voornamelijk niet erg succesvol te zijn."

Landschapsarchitecte Barbara van Dijk constateert dat de kwaliteit van het landschap is in de vorige eeuw gestaag achteruit is gegaan. "Met name in de tweede helft van de vorige eeuw heeft overal in het land schaalvergroting door ruilverkaveling plaatsgevonden. Zie het als een trauma van de hongerwinter", zegt van Dijk, "Nederland diende zijn eigen bevolking te kunnen voeden. Het landbouwbeleid was zo succesvol dat Nederland een van de grotere exporteurs werd van landbouwproducten. Het beleid van ruilverkaveling werd in het licht van het succes met kracht doorgezet en vanuit de landelijke overheid en later de Europese Gemeenschap, van harte gestimuleerd."

Bij de ruilverkavelingen speelden aanvankelijk uitsluitend het agrarische belang. De waterhuishouding werd ondergeschikt gemaakt aan de eisen van de landbouw; het waterpeil werd op een voor de landbouw zo gunstig mogelijk niveau gebracht. Watergangen, sloten en greppels werden aangelegd en rechtgetrokken met het enige doel het water zo snel mogelijk te kunnen afvoeren. Inrichtingskwaliteit sneuvelde voor argumenten van een gestroomlijnde bedrijfsvoering. Landschapselementen als bosjes, paden, wildwallen en slootbegroeiing verdwenen uit het landschap, en daar hebben wij nu spijt van", stelt de landschapsarchitecte nuchter vast.

De enorme schaalvergroting die dit met zich meebracht stuitte in de jaren zeventig op verzet. In de ruilverkavelingsplannen kwam meer ruimte voor landschapshouding en landschapsherstel, maar het ging niet van harte. "Het verzet bij de boeren was groot tegen de 'natuurlobby'", zegt van Dijk. "De schaalvergroting van de ruilverkavelingen zijn daardoor, zij het in enigszins mindere mate, gewoon verder gegaan. De huidige landbouwsubsidies zijn in principe bedoeld voor herstel van het landschap. Het inkomen van de Europese boer mag worden aangevuld met subsidies omdat hij naast producent in Europa ook onderhouder is van het landschap. In de praktijk blijkt dat het inkomen van boeren door de internationale concurrentie zo is teruggelopen, dat deze subsidie in het algemeen opgaat aan inkomensbehoud. Van landschapsherstel komt helaas maar weinig terecht."

Ir. **Wim Lavooij** (1951) is stedenbouwkundige en sinds oktober 2007 als zelfstandig ondernemer begonnen met het bureau Lavooij over Vorm. Hiervoor was Wim Lavooij werkzaam bij SAB Strategie & Ontwerp (1991-2007) en de gemeente Arnhem (1978-1991). Wim Lavooij is in 1978 als stedenbouwkundige afgestudeerd aan de TH Delft. Hij is auteur van de twee boeken die tot heden worden gezien als het standaardwerk over de gebouwde geschiedenis van Arnhem: *Bouwen aan Arnhem en Gebouwd in Arnhem*. Hij heeft ook een bijdrage geleverd aan het recent verschenen boek *Arnhem in de Twintigste Eeuw*. Wim Lavooij heeft jarenlang deel uitgemaakt van het directieteam. In de tijd dat hij voor SAB werkzaam was heeft hij zijn werkveld verbreed. Naast de meer stedelijke problematiek, centrumvisies en stationsgebieden, houdt hij zich tegenwoordig ook bezig met revitalisering van dorpskernen, dorpsuitbreidingen en het buitengebied. Met zijn bureau Lavooij over Vorm blijft hij betrokken bij de ontwikkeling van Nieuwe Buurtschappen.

Barbara van Dijk ziet nog wel de nodige belemmeringen. "Je ziet dat bij de vele initiatieven voor het ontwikkelen van nieuwe landgoederen dat de particuliere initiatiefnemers veel hindernissen moeten nemen. Het vigerende beleid in de buitengebieden is over het algemeen te strikt en te star om nieuwe initiatieven mogelijk te maken. Ik hoop dat het ontwikkelen van nieuwe buurtschappen meer laagdrempelig of eenvoudiger te organiseren is dan nieuwe landgoederen. Dit kan wellicht door wonen te combineren met nieuwe functies en nieuwe kostendragers. Ik denk bijvoorbeeld aan tweede woningen, overnachtingsmogelijkheden voor forenzen door de week en recreanten in de weekenden, groepsaccommodaties ga zo maar door." Van Dijk ziet toch ook wel kansen. "Het leven op het platteland gaat wellicht een nieuwe toekomst tegemoet. Als je ziet hoe succesvol de Twentse tv-serie 'Van Jonge Leu en Oale Groond' is dan zou je conclusie kunnen trekken dat er belangstelling is voor het samenleven in kleine dorpen en op het platteland."

Maar niet alleen de agrarische belangen hebben geleid tot achteruitgang van het landschap. De enorme uitbreiding van onze woonkernen, de uittocht uit de steden, ingezet met de Tweede Nota op de Ruimtelijke Ordening, met de daarbij gepaard gaande vraag naar mobiliteit hebben ook hun bijdrage geleverd aan de teruggang van het landschap. Behalve het ruimtebeslag van al deze activiteiten valt op dat het landbouwbeleid en het ruimtelijke ordeningsbeleid samen, hebben geleid tot een welhaast niet te nemen scheiding tussen stad, dorp, en ommeland. Als gevolg van het landbouwbeleid zijn oude netstructuren verdwenen. Het gaat dan met name om voetpaden, kerkenpaden en landwegen die zijn afgesloten of geprivatiseerd. De doordringbaarheid van het buitengebied is daarbij verloren gegaan.

"De praktijk van onze ruimtelijke ordening leert", zegt Lavooij, "dat woonwijken in zichzelf worden opgesloten door weinig aandacht voor relatie met het buitengebied. Dit beeld wordt versterkt door de aanleg van randwegen, geluidswallen, watergangen en de bestemming sporten bedrijventerreinen die de ruimte op moeten vullen tussen milieubelastende functies, vaak ook de traditionele landbouw, en de woongebieden. Behalve dat de toegankelijkheid van het buitengebied is afgenomen kan ook worden geconstateerd dat het buitengebied door deze praktijk feitelijk wordt afgesloten en onbruikbaar is als uitloop voor de bewoners van dorpen en steden."

Opvallend is dat deze praktijk, ondanks het feit dat het als probleem wordt herkend, doorgaat." Als voorbeeld noemt Lavooij het beleid van Prorail, de beheerder van het spoor. "Prorail dringt er al jaren op aan dat alle gelijkvloerse kruisingen, en dus ook voetpaden en spoor, worden afgesloten of ongelijkvloers gemaakt. Dat laatste is zo kostbaar dat dit als vanzelfsprekend leidt tot een vergroting van maaswijdte van het netwerk van paden en wegen omdat het spoor maar op enkele punten als wandelaar of fietsen kan worden overgestoken. Recreëren is zodoende steeds meer een planningsactiviteit geworden", concludeert Lavooij die in de weekenden lange fietstochten maakt, "Het vergt tijd en vaak de auto om op een recreatieplek te komen. Direct rond de woonwijken is het buitengebied niet interessant, onbereikbaar of domweg te klein."

Buurtschappen zijn in het buitengebied ontstaan als daar een collectief belang bij was, zoals handel bij sluizen of een overnachtingsplek, halverwege twee steden. "Buurtschappen waren meestal net te klein voor een kerk, anders was het een kerkbuurt." Zegt Lavooij. "De bewoners van de buurtschappen waren op zijn minst op elkaar aangewezen en hadden soms ook een vorm van lotsverbondenheid. Dit is er nu niet meer, maar er is wel een maatschappelijk verlangen naar gemeenschappelijke doelen of een vorm van onderlinge betrokkenheid. Zo zou ik zelf graag die boomgaard met oude appelaars in mijn achtertuin samen met mijn burens onderhanden willen nemen. Het is eigendom van de gemeente die de boomgaard laat verwilderen."

"Ik zie kansen voor het ontwikkelen van nieuwe buurtschappen in het buitengebied. De buitengebieden zijn van oudsher gebieden waarin hard gewerkt wordt en waar bedrijvigheid plaatsvindt. Dat beeld van het stille en rustige platteland zit overigens vooral in de hoofden van de stedeling. Een vitaal platteland is meer dan alleen een ruim woongebied, er moet ruimte zijn voor bedrijvigheid. Wat te denken van kinderdagverblijven, zorgboerderijen in alle vormen en maten, ambachtelijke werkplaatsen. Dit biedt voordelen op drie niveaus, allereerst voor de agrariër die wil stoppen of zijn erf anders wil gaan benutten en de individuele bewoner landelijk wil gaan wonen. Daarnaast zijn er voordelen voor alle bewoners van het buitengebied, meer bedrijvigheid levert immers ook werkgelegenheid op. Tenslotte zijn er mogelijkheden voor herstel van het landschap het aanleggen van nieuwe buurtschappen", besluit Lavooij.

Ing. **Barbara van Dijk** (1967) is landschapsarchitecte en sinds 2000 werkzaam bij SAB Arnhem www.sab.nl. Hiervoor was Barbara van Dijk werkzaam bij Poudroyen Compagnons in Nijmegen (1992-2000). Barbara van Dijk is in 1992 als landschapsontwerper afgestudeerd aan Hogeschool Larenstein te Boskoop waarna zij in 2004, na het afleggen van het examen voor tuin- en landschapsarchitecten, haar landschapsarchitectentitel heeft behaald. Zij is zowel in het landelijke gebied als stedelijke gebied werkzaam. Het accent ligt op het ontwerp en vormen van visies in het spanningsveld van en de overgangsbieden tussen stedenbouw en landschap. Opdrachten variëren van ontwikkelingsvisie voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie, nieuwe landgoederen en buitenplaatsen tot stedelijke in- en uitbreidingsgebieden en de inrichting van de openbare ruimte. Incidenteel heeft Barbara van Dijk afstudeerders aan Hogeschool Larenstein begeleid.

"Omdat het gaat om meerdere kostendragers per boerderij en omdat de doelgroep wordt gevonden in middeninkomens is de kans dat er voldoende middelen voor sanering overblijven groot. Bij de omzetting van boerderijen naar nieuwe buurtschappen dienen meerdere doelen te worden bereikt." Lavooij somt op: "Doelen zoals het behoud en herstel van cultuurhistorische waarden aan het onroerend goed, het verwijderen van storende opstallen en storende beplanting, behoud en herstel van landschapswaarden door het aanleggen van in de streek passende landschapselementen zoals houtwallen, windsingels, sloten en watergangen, wildwallen, geriefsbosjes, het verbeteren van de bereikbaarheid en doordringbaarheid van het landelijk gebied door aanleg van wandel-, ruiters- en fietspaden en door de verkoop van de resterende grond tegen landbouwprijzen na bovengenoemd herstel. De grond gaat naar mijn idee naar boeren die willen doorgaan en die door de aankoop van de grond een groter bedrijf krijgen en daardoor een meer gezonde bedrijfsvoering kunnen voeren. De verkoop van grond aan instanties als Gelders Landschap die na aankoop de grond verpachten is uiteraard ook een optie."

Rob Hendriks, architect en directeur van DAAD Architecten uit Beilen, is betrokken bij verschillende projecten en initiatieven in de buitengebieden. Hij treedt als supervisor op bij uiteenlopende initiatieven op het platteland van Overijssel. "Dit werk doe ik in opdracht van de provincie. In deze functie zie ik een verbazingwekkende reeks aan vragen en plannen aan mij voorbij trekken op het gebied van kleine landgoederen, kleine wooncomplexen voor senioren, zorg, recreatie en toerisme, horeca, ateliers, ambachtelijke bedrijven, noem maar op. Heel veel van deze voorstellen voor het herbestemmen van agrarische erven gaan gepaard met het herstellen van het landschap. Ik denk dat de gemiddelde Nederlander geen weet heeft van de ingrijpende veranderingen die op dit moment op het platteland plaatsvinden. Die zien de buitengebieden als een soort van decor waarin geen veranderingen plaatsvinden. Welnu, niets is minder waar."

Deze ingrijpende verandering zijn ook van invloed op de dorpen, zo meent Rob Hendriks. "De dorpen zijn het letterlijk en figuurlijk het contact met het platteland kwijtgeraakt.

De boerenbedrijven hebben de dorpen verlaten en aan de randen zijn aangeharkte mini vinex-woonwijken, bedrijventerreinen en rondwegen gebouwd die het zicht op en de directe verbindingen met de omliggende landschappen bemoeilijken. Het is een wonderlijke vorm van hypocrisie. Doordat de dorpen steeds maar verder uitdijen verdwijnen veel karakteristieke kwaliteiten en identiteiten en hollen de dorpen zichzelf kwalitatief uit. In de buitengebieden is de noodzaak om woningen te bouwen om daar de landschappelijke en sociale structuren te behouden en te versterken heel groot. Hierdoor blijven heel veel kansen liggen. Wij hebben samen met landschapsarchitecten en stedenbouwkundigen studies gedaan naar zeer uiteenlopende dorpen in Drenthe, Haren, Elp en Veenhuizen. De ontstaanswijze van de dorpen en hun nauwe relatie met het landschap is goed herkenbaar. Het beleid voor de uitbreiding van de dorpen tot nu toe was conserverend en controlerend. De enkele uitbreidingen die er gemaakt werden waren vaak van pragmatische aard en zelden een versterking van de Drentse identiteit. Steeds kwamen we tot de conclusie dat het beter was om woningen verspreid in het landschap te bouwen dan tegen de dorpen aan. Bovendien is het aantal woningen dat het landschap kan bergen kan vele malen groter dan de randen van de dorpen."

"Ik zie het landschap als drager van nieuwe ontwikkelingen", vervolgt Rob Hendriks terwijl vanuit zijn smaakvol ingerichte kantoor in de oude melkfabriek van Beilen uitkijkt over het dorp. "Het is van belang dat er op een andere manier naar de dorpen, dorpsuitbreidingen, dorpsinbreidingen, bedrijventerreinen, de buitengebieden en recreatieparken wordt gekeken. We laten nog veel te veel kansen liggen om de dingen goed aan te pakken. Ik zie de noodzakelijke transformatie van de dorpen en de buitengebieden als een zeer belangrijke opgave van deze tijd en in het bijzonder als we kijken naar hoe we omgaan met de factor tijd. Ik vind het belangrijk dat de dorpen en de landschappen op de veranderende wensen van gebruikers kan inspelen. De dorpen groeien te snel, de buitengebieden te langzaam. Er wordt door verschillende overheden sterk van bovenaf gestuurd maar er vindt te weinig overleg en reflectie plaats of we wel de goede kant opgaan.

Ir. **Rob Hendriks** (1964) is architect en directeur van DAAD Architecten www.daad.nl in Beilen. Hij werkte bij Lucien Kroll in Brussel (1991-1994) en richtte 1995 met drie partners het bureau DAAD Architecten op. DAAD Architecten is een architectenbureau waarin architectuur, onderzoek en bouwen als samenhangend geheel zijn ondergebracht. Naast werk aan de concrete ontwerp- en bouwopgaven vindt bij DAAD architectonisch onderzoek plaats: de veranderende verhouding tussen architectuur en landschap, de omgang met de geschiedenis, tijd en complexiteit, het verhaal en de zintuiglijke beleving van architectuur. Rob is verbonden aan de Academie van Bouwkunst Groningen en hij is lid van de Groningse welstandscommissie. Rob Hendriks is in 1990 als architect afgestudeerd aan de TU Delft.